

Een opperkoopman van de VOC, vermoedelijk Jacob Mathieusen en zijn vrouw, en een slaaf. Op de achtergrond de retourvloot op de rede van Batavia. Gemaakt door Albert Cuyp, ca. 1640. Collectie Rijksmuseum.

Een vergeten hoofdstuk

Het Nederlandse slavernijverleden in Azië

Het Aziatische slavernijverleden was lange tijd een vergeten hoofdstuk. Toch hadden slavernij en slavenhandel veel eerder een centrale plaats in de overzeese expansie van Nederlanders in Azië dan in het Atlantisch gebied. Ook was de slavenhandel en slavernij in Nederlandse Aziatische gebieden lange tijd veel omvangrijker dan het Nederlandse aandeel in de Atlantische wereld. Nieuw onderzoek werpt licht op deze Nederlands-Aziatische geschiedenis.

Volgens de *Global Slavery Index* verkeerden in 2016 maar liefst 40,3 miljoen mensen wereldwijd in een situatie die als slavernij geduid zou moeten worden. Het verschijnsel slavernij kent een lange, zeer diverse geschiedenis, en schrijnende vormen van onvrijheid zijn ook met de opkomst van bewegingen die zich inzetten voor het afschaffen van slavernij niet verdwenen. Toch staat in het onderwijs, in tentoonstellingen en in publieke debatten vaak maar één geschiedenis van het slavernijverleden centraal, namelijk het trans-Atlantische slavernijverleden.

Stilte

De stilte rond het Aziatische slavernijverleden is opvallend en kan slechts gedeeltelijk worden verklaard door het strikte beleid van de VOC om informatie over haar handel en bestuur in Azië zoveel mogelijk te controleren en waar nodig voor haar handelsbelangen geheim te houden. Sommige historici zoeken de verklaring in het feit dat overheden in de Republiek de slavenhandel en slavernij zelf op een afstand konden houden. Zo stelt Rik van Welie: *'The trade in slaves, even then considered an 'uncommon market' was always held at a relatively comfortable distance. [...] Because of this physical and psychological separation, there was hardly any need to come to terms with colonial slavery in the metropolis.'* Anderen verklaren dit vooral door het gebrek aan wetenschappelijk onderzoek en, evenzeer belangrijk, het ontbreken van gemeenschappen die het Aziatische slavernijverleden claimen als onderdeel van hun geschiedenis.

Deze 'stilte' rond het Aziatische slavernijverleden is overigens niet typisch Nederlands, de gehele geschiedenis van slavernij in Azië lijkt onderbelicht te zijn.¹ Een vroege studie van slavernij vanuit wereldhistorisch perspectief van H.J. Nieboer verscheen in 1910 onder de titel *Slavery as an Industrial System* en besteedde ruim aandacht aan antieke en vroegmoderne slavernij in verschillende werelddelen. Deze studie werd gevolgd door een lange periode waarin het onderwerp van weinig academisch belang werd geacht. In Nederland ontwikkelde zich pas in de laatste decennia meer aandacht voor de geschiedenissen van onvrijheid en slavernij in Azië. Daarbij staat het contrast tussen de relatieve tolerantie en vrijheid in de Republiek en slavernij en onderdrukking in overzeese gebieden vaak centraal. Zo constateren historici Piet Emmer en Jos Gommans: 'In het overzeese Nederland leken de hardhandige uitroeiing van de bevolking van Banda, alsmede de slavenhandel en de slavernij in Oost en West in lijnrechte tegenstelling te staan met de liberale, tolerante cultuur van het Europese Nederland.'² Dat dit slechts een schijnbare tegenstelling is, kan onder meer worden afgeleid uit de harde en onvrije karaktertrekken van de

vormen van contractarbeid waarmee Europese zeelieden, soldaten en ambachtslieden in Europa werden geworven voor het werk dat ten grondslag lag aan de Europese expansie.³

Ook de aanwezigheid van slaven, slavenhandel en slavernij als institutie in Europa is een reden om verder te kijken. In de Republiek was de aanwezigheid van slaven weliswaar opvallend kleinschalig, maar vooral het zuiden van Europa kende op veel grotere schaal slavernij en slavenhandel. In Midden- en Oost-Europa waren vormen van horigheid zeer gebruikelijk. De term lijfeigenen – of het Duitse *leibeigenen* – verwees in de vroegmoderne periode dan ook zowel naar horigen als naar slaven. Veel meer dan een vermeende directe tegenstelling tussen (Europees) liberalisme en (niet-Westers) despotisme, lijken de verschillen verklaard te moeten worden aan de hand van wereldwijde economische ontwikkelingen waarin vermarkting in economisch-politieke kerngebieden gepaard ging met dwang in de daardoor beïnvloede perifere regio's.

Een marginaal verschijnsel?

Een belangrijke factor is dat het Nederlandse debat lang gedomineerd is geweest door perspectieven waarin slavernij is neergezet als een marginaal verschijnsel. Onder economisch historici gaat de aandacht vooral uit naar de consensus dat het 'moderne' karakter van de Republiek voortkwam uit institutionele garanties voor de bescherming van eigendom en handel, een complexe arbeidsdeling, langdurige economische groei en de aanwezigheid van vrije markten voor arbeid, kapitaal en consumptiegoederen. Het grotendeels op onvrijheid gebaseerde trans-Atlantische systeem, gebouwd op slavenhandel en groot-schalige productieslavernij, past maar moeilijk in dit beeld. Maar sommige historici gaan verder en propageren stellig dat het slavernijverleden een irrationele afwijking was van de moderne, vrije economische ontwikkeling van de Republiek. Vooral de Leidse hoogleraar Piet Emmer liep voorop in het benadrukken van een beeld waarin de slavenhandel en andere delen van het trans-Atlantische systeem uiterst onrendabel waren en waarvan de nalatenschap vooral gezocht moet worden in culturele erfenissen. Volgens Emmer waren de slavenhandel en slavernij niet alleen een marginale onderneming, maar een economisch irrationele poging om, tegen de historische stroom in, naar toenemende economische en politieke vrijheden te roeien. Zo stelde hij dat 'onder normale economische omstandigheden (...) aan zo'n merkwaardige, gewelddadige en kostbare kringloop (...) snel een einde' gemaakt zou zijn. De slavenhandel lag 'economisch gezien' eigenlijk niet 'voor de hand'. En dat, zo stelde Emmer, zou het 'historisch onrecht' nog zo veel schrijnender maken.⁴

Matthias van Rossum is senior onderzoeker bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG).

¹ Vink, M., 'The World's Oldest Trade': Dutch Slavery and Slave Trade in the Indian Ocean in the Seventeenth Century', *Journal of World History* 14 (2) 131-171. Van Welie, R., 'Slave trading and slavery in the Dutch colonial empire: a global comparison', *Nieuwe West-Indische Gids* 82, nr. 1-2 (2008) 45-94, 48. Kanumoyoso, B., *Beyond the city wall: Society and Economic Development in the Ommelanden of Batavia 1684-1740* (Proefschrift: Universiteit Leiden 2011) 110. Belangrijk was de bundel Reid, A., Brewster, J. (red.), *Slavery, Bondage and Dependency in Southeast Asia* (St. Lucia 1983). De stroom van historisch onderzoek groeide pas met ingang van de jaren negentig en het aantal studies kwam in een zeer bescheiden stroomversnelling in de eenentwintigste eeuw.

² Emmer, P. en Gommans, J., *Rijk aan de rand van de wereld. De Geschiedenis van Nederland Overzee 1600-1800* (Amsterdam 2012) 125 en 126.

³ Van Rossum, M., *Werkers van de wereld: globalisering, arbeid en interculturele ontmoetingen tussen Aziatische en Europese zeelieden in dienst van de VOC, 1600-1800* (Hilversum 2014).

⁴ Emmer, P., *De Nederlandse slavenhandel 1500-1850* (Amsterdam 2000). P. Emmer, J. Gommans, *Rijk aan de rand van de wereld* (Amsterdam 2012).

Economische voorsprong

Afgelopen jaren is met toenemende nauwkeurigheid vastgesteld dat het Atlantische slavernijverleden wel degelijk een economische invloed had op de ontwikkeling van de Republiek.⁵ En voor zover de spin-off van enkel de trans-Atlantische slavenhandel nog beperkt genoemd zou kunnen worden, zien veel historici de invloed van het Atlantische systeem juist als een cruciale factor in het ontstaan van de economische voorsprong van Europa ten opzichte van de rest van de wereld.

'Over de impact van de Nederlandse slavernijgeschiedenis in Azië is nog heel weinig bekend'

⁵ Van Rossum, M., Fatah-Black, K., 'Wat is winst? De economische impact van de Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 9, nr. 1 (2012) 3-29. P. Emmer, 'Winst in de marge? Reactie op Van Rossum en Fatah-Black', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 9, nr. 4 (2012) 64-70. Van Rossum, M., Fatah-Black, K., 'Een marginale bijdrage? Van 'winstgevendheid' naar de economische impact van de Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 9, nr. 4 (2012) 71-78. Antunes, C., Ribeiro da Silva, F., 'Amsterdam merchants in the slave trade and African commerce, 1580s-1670s', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 9, nr. 4 (2012) 3-30.

⁶ De Kok, G., 'Cursed Capital: the Economic Impact of the Transatlantic Slave Trade on Walcheren around 1770', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 13:3 (2016) 1-27.

⁷ Brandon, P. and Bosma, U., 2019. 'De betekenis van de Atlantische slavernij voor de Nederlandse economie in de tweede helft van de achttiende eeuw.' *TSEG/ Low Countries Journal of Social and Economic History*, 16 (2).

Het trans-Atlantische systeem draaide voornamelijk op de productie van suiker, koffie en andere consumptiegoederen door slaven in de Amerika's. De slavenhandel speelde een noodzakelijke rol in dit systeem, omdat het voorzag in de voorziening van (onvrije) arbeid in de Amerika's. Het onderzoek van Karwan Fatah-Black en mij berekende in 2012 de significante spin-off van de Nederlandse slavenhandel voor de Republiek, en betoogde dat dit slechts een deel was van de veel grotere impact die slavernijgerelateerde economische activiteiten op de economie van de Republiek moet hebben gehad. Recent onderzoek van Gerhard de Kok toonde inderdaad aan dat dit zo was, en dat het juist regionaal zeer sterk was. Met name in Walcheren, en in het bijzonder de Zeeuwse handelsstad Vlissingen waar tot wel een derde van de lokale economie bestond uit sectoren die met slavenhandel verweven waren.⁶ De suggestie dat juist ook de impact van slavernijgerelateerde economische activiteiten op de Republiek in brede zin onderzocht moet worden, is opgepakt door onderzoek van Tamira Combrink, die de verwevenheid van bedrijvigheid in de Republiek rond met name suiker, koffie en tabak met slavernijproductie in Suriname en andere West-Indische gebieden aantoonde. Maar ook door Pepijn Brandon en Ulbe Bosma, die dit hebben vertaald in een berekening die laat zien dat de bijdrage van het Atlantische slavernijcomplex aan de economie van de Republiek in de achttiende eeuw tenminste zo groot was als het belang van de Rotterdamse haven voor de Nederlandse economie nu.⁷

Ondanks deze nieuwe studies – die de bagateliserende en beperkte lens heeft verruimd voor een meer onderzoekende, wetenschappelijke benadering – staat het onderzoek naar de werking en impact van het slavernijverleden pas aan het begin. Zo beperkte het Nederlandse slavernijverleden zich dus niet tot de trans-Atlantische slavenhandel en slavernij alleen, maar is over de

impact van de Nederlandse slavernijgeschiedenis in Azië – zowel op Aziatische samenlevingen, als op de Republiek – nog heel weinig bekend. Wel is duidelijk dat niet alleen door de VOC, maar juist ook door de VOC-dienaren zelf grote rijkdom werd vergaard. Onder meer door particuliere slavenhandel, maar ook investeringen in bedrijvigheid waar tot slaaf gemaakten tewerk werden gesteld – van de suikervelden en -branderijen, tot arakstokerijen, zagerijen, bakkerijen, en meer. Eind achttiende eeuw werd geconstateerd dat in Batavia 'door de groote Capitalen die de Dienaren en Burgeren weten bijeen te halen (...) den overvloed van alles meerder uijtblinkt, soo ten opsigte van gebouwen, getal van slaven, juweelen, goud en silver, midsgaders prachtige Buijten Tuijnen en Landereijen'. En op de vraag hoe 'de Dienaren en Burgers die met leedige handen, en arm en kael uijt Nederland komen, in soo weijnig Jaeren aen soo grooten Rijkdommen' komen, was het antwoord: door corruptie, smokkel en privéhandel, met name ook in slaven. Zelfs predikanten deden 'al meede haer best om den particuliere handel te drijven, immers de meesten, en dat op alle Comptoiren 't sij in slaven, thee, etcetera'. Deze kapitalen zijn nog zichtbaar, bijvoorbeeld in het stadspaleis van gouverneur Gustaaf Willem van Imhof – in Jakarta tegenwoordig bekend als de Toko Merah – of het stralend witte landhuis van gouverneur Reinier de Klerk, vlak buiten de oude binnenstad van Jakarta, tegenwoordig in gebruik door het nationaal archief. Maar niet al het kapitaal bleef hangen in Batavia: de rijkdommen vonden ook hun weg terug naar de Republiek. VOC-dienaren zonden op grote schaal privé gelden vanuit Batavia, Colombo, Bengalen en de Kaap naar de Republiek door middel van zogeheten 'assignaties', of namen bij terugkeer naar Europa in hun scheepskist waardevolle handelsgoederen mee.

Slavernij en de VOC

Wetenschappelijk is ondertussen belangrijke voortgang geboekt in de studie naar de omvang en karakteristieken van het Aziatische slavernijverleden en de (her)ontdekking van het belang daarvan. Daaruit blijkt het belang van het verschijnsel slavernij voor zowel de geschiedenis van Azië als de geschiedenis van Europese expansie. Markten waar mensen tot verkoopbaar eigendom werden gemaakt waren wijd verspreid in zowel de Aziatische en Atlantische wereld. Hoewel in Azië ook andere vormen van slavernij bestonden, zoals schuld- en kastenslavernij, was ook hier al een uitgebreide slavenhandel voordat de Portugezen en later de Nederlanders arriveerden. Europese handelaren kwamen in Azië terecht in een wereld met verschillende hoogontwikkelde economieën en samenlevingen. In Azië stapten Europese handelaren niet, zoals in de Amerika's, in een wereld

die door ziekten en oorlog moeite had om zich te verweren tegen de Europese expansie, waardoor grote gebieden konden worden gekoloniseerd. In economisch en politiek sterkere gebieden, zoals aan de randen van het Indiase Mughal-rijk, China en Japan, waren de Europeanen gedurende het grootste gedeelte van de vroegmoderne tijd niet zo machtig en beperkten zij zich tot de handel en diplomatie. De VOC richtte zich dus ook nadrukkelijk op gebieden met minder sterke staten en op regio's waar door grootschalig geweld verregaande veroverings- en kolonisatieprojecten konden worden ingezet – van de Molukken tot de Banda-eilanden, van Formosa (Taiwan) tot Sri Lanka, van Java tot Kaap de Goede Hoop. Slavernij speelde een cruciale rol in deze VOC-expansie. Zo werd in het najaar van 1615 op brute wijze het eiland Siau ontvolkt om de gedeporteerde bevolking in te zetten als slavenarbeiders op het Bandanese eiland Pulau Ai dat in het voorjaar van 1616 werd veroverd. Dit paste in een bredere strategie om systematisch gedwongen arbeid in te zetten voor de productie van belangrijke handelsgoederen, zoals specerijen en suiker. Al vanaf de eerste vaarten rapporteerden VOC-officiëren en later gouverneurs over de mogelijkheden voor slavenhandel in de verschillende plekken rond de Indische Oceaan en in de Indonesische archipel. De VOC kon gebruikmaken van de reeds bestaande slavenhandel die zich uitstreckte over de gehele maritieme Aziatische wereld, van de Afrikaanse oostkust en Madagaskar tot het Indiase subcontinent, de Indonesische archipel en Oost-Azië. Dit betekende niet dat alleen overwegend Afrikaanse slaven werden verhandeld: slavernij betrof een groot aantal

verschillende Aziatische bevolkingsgroepen en de handel werd gekenmerkt door complexe handelsroutes die geheel maritiem Azië met elkaar verbonden. Zo werden Balinese en Maleise slaven naar bestemmingen in de Indonesische archipel vervoerd, met als belangrijke bestemming Batavia, maar bijvoorbeeld ook naar het Indiase subcontinent en Zuid-Afrika. Slaven uit verschillende delen van India werden andersom weer naar Zuid-Afrika of bestemmingen in de Indonesische archipel vervoerd. De komst van de VOC betekende in verschillende gebieden een schaalvergroting en versnelling van slavenhandel. Zo woonden alleen al in Batavia aan het eind van de achttiende eeuw al zo'n 40.000 slaven, afkomstig uit verschillende delen van de Indonesische archipel en andere delen van Azië.

Huishoudslavernij

Over de aard van slavernij in Azië is vaak gesteld dat die vooral 'stedelijk' zou zijn, terwijl in de Atlantische wereld de slavernij vooral in een agrarische vorm bestond. Hoewel gedegen kwantitatieve reconstructies voor dit onderscheid vooralsnog ontbreken, lijkt het inderdaad een veilige vaststelling dat in Azië verhoudingsgewijs meer slaven in steden leefden dan in de Amerika's. Probleematischer wordt het dat deze vaststelling leidde tot de tegenstelling dat Aziatische slavernij vooral een vorm van 'huishoudslavernij' was, waar het bij de Atlantische variant om 'plantageslavernij' ging. Soms is zelfs expliciet beweerd dat slavernij in Azië fungeerde als een middel om status te verschaffen aan de slavenbezitter. Slaven in Azië zouden vooral een verzorgende en dus geen economische of producerende taken hebben gehad. ►

Hollandse koopman met slaven in heuvelslandschap, mogelijk in de Indonesische archipel. Gemaakt in ca. 1700. Collectie Rijksmuseum.

⁸ Reid, *Slavery*. Campbell, G., (red.), *The Structure of Slavery in Indian Africa and Asia* (Londen 2004). E. Jones, *Wives, Slaves and Concubines. A History of the Female Underclass in Dutch Asia* (Illinois 2010).

⁹ N. Worden, *Slavery in Dutch South Africa* (Cambridge 1985). A. Biewenga, *De Kaap de Goede Hoop. Een Nederlandse vestigingskolonie 1680-1730* (Amsterdam 1999).

¹⁰ Mbeki, L. and Van Rossum, M., "Private Slave Trade in the Dutch Indian Ocean World: A Study into the Networks and Backgrounds of the Slavers and the Enslaved in South Asia and South Africa", *Slavery & Abolition* 38, no. 1 (2017) 95-116.

¹¹ De uitkomst komt dicht bij de door Van Welie verworpen extrapolatie.

Deze vorm van stedelijke 'huishoudslavernij' zou zelfs 'milder' zijn geweest dan slavernij in het Atlantische gebied.⁸ In de meest recente variant van deze stelling wordt zelfs gesproken van 'the "cozy" intimacy of pure household slavery'.

In een aantal studies is gewezen op een heel ander beeld, waarin slavernij juist de basis vormde van economische productie in vroegmodern Azië, die als modern werd gezien en voortdurend in ontwikkeling was. Over Zuid-Afrika is in meerdere goede studies gewezen op het economische belang van slavernij. Slaven werkten in agrarische productie buiten de stad, maar ook in ambachtelijke productie in steden, transport en elders.⁹ De wijdverbreide slavenhandel verbond de Afrikaanse en Aziatische uiteinden van de Aziatische maritieme wereld niet alleen cultureel, maar vooral ook sociaal en economisch. In en rond VOC-vestigingen, waar tot slaaf gemaakte mensen overwegend werden behandeld als verkoopbaar eigendom, was slavenhandel een lucratieve onderneming. Daarnaast werden slaven verhuurd om geld te verdienen aan hun werk elders. Dit plaatst ook het karakter van huishoudslavernij in een ander perspectief.

Bronnen

De indirecte rol die de VOC veelal speelde in de slavernij en slavenhandel in haar wereldrijk maakt het onderzoek moeilijker, maar zeker niet onmogelijk. Het omvangrijke VOC-archief biedt niet alleen een gedetailleerde kijk op het handelen van de VOC, maar ook op de levens van Europese en Aziatische VOC-officieren, zeelieden, soldaten, andere onderdanen, en in het bijzonder ook van Aziatische en Afrikaanse tot slaaf gemaakten.

Recent onderzoek richt zich op bronnen die de alledaagse werking van slavernij en slavenhandel inzichtelijk maken. Zo brengt onderzoek naar de documentatie van slavenverkoop (zogenoemde akten van transport) de slavenhandel in verschillende delen van het VOC-rijk verder in beeld. Van de VOC-stad Cochijn in Zuidwest-India bijvoorbeeld weten we door deze akten dat de tot slaaf gemaakten die er verkocht werden een heel diverse achtergrond hadden, maar overwegend van lagere kasten afkomstig waren, en vaak erg jong, gemiddeld tussen de tien en vijftien jaar. Ze werden verkocht door lokale bewoners, VOC-bedienden en vooral soldaten. Vanuit Cochijn werden deze jonge tot slaaf gemaakten naar andere delen van het VOC-rijk verhandeld, in het bijzonder naar Kaap de Goede Hoop, Batavia en Ceylon (Sri Lanka).¹⁰

'Slaven waren vaak in de meerderheid, maar moesten vrezen voor strenge straffen'

Een andere belangrijke bron zijn rechtszaken, die door de vaak rijke documentatie een gedetailleerd en vernieuwend beeld kunnen geven van slavernij in en rond VOC-vestigingen in Azië. Deze bronnen verstrekken ook informatie over de verdere geschiedenis van de VOC, de interculturele verhoudingen, werk, globalisering, geweld, stadsleven, handel, migratie en veel meer. De verklaringen, ondervragingen, onderzoeken en aanklachten laten niet alleen zien dat slavernij alom aanwezig was, maar ook een belangrijk onderdeel was van het alledaagse leven van Europeanen en

In de tuin en op het binnenplein bij de VOC-vestiging in Bengalen zijn (vermoedelijk) slaven aan het werk. Gemaakt door Hendrik van Schuylenburgh, 1665. Collectie Rijksmuseum.

Aziaten onder de VOC. Slaven die overtredingen begingen die op een of andere wijze te maken hadden met de VOC, het VOC-personeel of de belangen van de Compagnie, en die niet konden worden afgedaan door het huiselijke recht van de lijfheer, werden gedaagd en berecht voor de Raad van Justitie. Daarmee blijft uiteraard nog veel buiten beeld. Veel straffen vonden plaats als onderdeel van ‘domestiek’ recht – de bevoegdheid van slaveneigenaren om slaven voor (kleinere) overtredingen zelf te straffen. De straffen waren vaak gruwelijk: de zwaarste ‘huishoudelijke’ straf, waarbij de slaaf vastgebonden aan een paal in de tuin zweepslagen kreeg (vaak van een medeslaaf), was vrij gewoon. Dit demonstreert direct de wederzijdse angst tussen slaven en slaveneigenaren. Slaven waren vaak in de meerderheid, maar moesten vrezen voor strenge straffen. Slaveneigenaren waren juist bang voor ongehoorzaamheid, opstand en zelfs vergiftiging. Deze alledaagse processen zijn moeilijk te onderzoeken, omdat ze maar weinig historische sporen hebben nagelaten. Tegelijkertijd zijn geweld, angst en ongehoorzaamheid terugkerende thema’s in rechtszaken. Het zijn dan ook juist de momenten waarop verdergaande escalatie plaatsvindt, de momenten die het ‘ongewone’ laten zien, die veel kunnen zeggen over de grenzen van de mogelijkheden, de werking van het ‘gewone’ alledaagse leven, en de afwijkingen daarvan. En deze bronnen bevatten in verklaringen en ondervragingen van slaven, zeelieden, soldaten en anderen een veelheid aan stemmen en perspectieven.

Geen gezelligheid

Een aantal conclusies lijkt zich af te tekenen. Slavernij en slavenhandel waren wijdverbreid in de VOC-gebieden, en zowel de VOC als VOC-werknemers profiteerden op verschillende manieren van deze vorm van gedwongen arbeid. De VOC zette zich zelfs actief in om private slavenhandel te organiseren en reguleren door de registratie van eigendom, heffing van belasting, maar ook door het gedogen van private slavenhandel door VOC-werknemers die op compagnieschepen die tussen Aziatische bestemmingen voeren. Daarbij is het steeds duidelijker geworden dat slaven in en rond VOC-vestigingen niet alleen aanwezig waren in huishoudens, maar ook op scheepswerken werkten, in havens, in destilleerderijen, in branderijen, op plantages, zelfs in mijnen en in andere omgevingen waar zij zwaar en productief werk verrichtten. Bovendien waren ook slaven in huishoudens niet alleen maar bezig met verzorgende taken, zoals wassen en koken. Huishoudens waren in de vroegmoderne periode nauw verbonden met werkplaatsen en ook zogeheten ‘huisslaven’ werden daarvoor ingezet. Daarnaast werden zij vaak verhuurd om buiten de deur de kost te verdienen met sjouw- of ander handwerk.

West vs. Oost

De slaven in Nederlandse gebieden waren meestal niet van lokale afkomst. Ze werden aangevoerd via een levendig systeem van slavenhandel dat gebieden in Azië en Oost-Afrika verbond. In een recente schatting is geconcludeerd dat gedurende twee eeuwen ten minste 660.000 en ten hoogste 1.135.000 onvrije mensen moeten zijn aangevoerd naar VOC-gebieden in Azië.¹¹ Het gaat daarbij uiteraard niet alleen om slaven die werden aangevoerd voor de VOC, maar om slaven die werden aangevoerd voor alle VOC-dienaren en andere Europese, Euraziatische en niet-Europese inwoners van VOC-gebieden.

Steekjaar	Azië			Atlantisch gebied		
	Slavenbevolking	Jaarlijkse aanvoer		Slavenbevolking	Jaarlijkse aanvoer	
		Min	Max		Min	Max
1625	(8000)	500	850	(1000)	50	100
1650	(31.000)	1950	3350	(12.500)	800	1350
1675	54.500	3350	5800	(16.500)	1050	1800
1700	68.000	4200	7300	23.500	1500	2600
1725	72.000	4450	7700	36.500	2350	4050
1750	75.500	4650	8050	64.000	4100	7100
1775	79.500	4900	8450	100.000	6400	11.050
1800	(68.000)	4200	7250	116.000	7400	12.800
Totaal		660.000	1.135.000		495.000	850.000

Uit: M. van Rossum, ‘Vervloekte goudzugt’ – slavenhandel en markten onder de VOC in vergelijkend perspectief.

Inzichten in deze omgevingen duiden erop dat overwogen moet worden dat juist de omgevingen waar slaven en slaveneigenaren dicht op elkaar leefden, zoals huishoudens, schepen en andere kleinere werk- en leefomgevingen, aanleiding gaven tot angst, wantrouwen en de negatieve gevolgen daarvan. De ‘intimiteit’ van deze omgevingen leidde meestal niet tot ‘gezelligheid’ – tot een *cozy* karakter. Mildheid en vrijheid lijken daarbij ver te zoeken. In gevallen van extreme onvrijheid, zoals bij het slavernij het geval was, lijken huishoudens veel eerder plaatsen van controle, disciplineren en geweld. Dit is belangrijk in het herzien van onze ideeën over huishoudelijke of stedelijke slavernij in de Oost én de West. ■

Deze tekst is een gedeeltelijke herbewerking van Matthias van Rossum en Merit Guldemon, ‘Slavernij, geweld en recht onder de VOC: Een inleiding op nieuwe verkenningen’, *Acta Historica* 3:4 (2014) 5-10. Voor meer informatie zie: Matthias van Rossum, *Kleurrijke tragiek. De geschiedenis van slavernij in Azië onder de VOC* (Verloren: Zeven Provinciën Reeks, Hilversum 2015).

Tabel: Slavenbevolking en de jaarlijkse aanvoer uit Nederlandse overzeese gebieden.

Online zijn veel bronnen over slavernij te vinden voor het onderwijs. Het Nationaal Archief in Den Haag is bijvoorbeeld een schatkamer met rijke bronnen. Een lijst nuttige links is te vinden op www.vgnkleio.nl.